Oratie

Diverse verlangens. Seksuele ontwikkeling onder moderne dubbele moraal

Mijnheer de Rector, geachte aanwezigen, het onderwerp van vanmiddag is seksualiteit. Of laat me het specifieker omschrijven als socioseksueel verkeren. Het gaat me om alle sociale omgang die seksueel getint is. Ik ben in het bijzonder geïnteresseerd in het socioseksueel verkeren van meisjes en jongens in relatie tot gender: vrouwelijkheid en mannelijkheid dus. Dan kom je al snel bij heteroseksualiteit uit, maar natuurlijk niet uitsluitend.

Seks ≠ privé

Eén van de grootste en hardnekkigste misverstanden over seksualiteit, is de gedachte dat seksualiteit privé is. Dat is een misvatting. Wat uiteindelijk in de beslotenheid van de spreekwoordelijke slaapkamer als intieme privéhandeling wordt beleefd, is doordrenkt met cultuur en gekleurd door allerlei maatschappelijke omstandigheden. De invloed van cultuur is relatief duidelijk in sterk repressieve samenlevingen. In het relatief vrije comfortabele Nederland kunnen we ons de illusie veroorloven dat we onze persoonlijke verlangens uitleven in bed, ons autonoom en onbelemmerd wanen. Maar ook hier is onze uiterst privé ervaren seksualiteit subtiel gevormd door de cultuur waarin we leven. Wetten, mores, economische verhoudingen, institutionele krachten en machten, gezondheidszorg en educatieve voorzieningen of juist de afwezigheid daarvan, al deze factoren zijn van invloed op wat wij als onze 'persoonlijke' seksualiteit wensen te zien. Het persoonlijke is politiek, het oude adagium is onverminderd van kracht. Wij leven niet alleen binnen een cultuur maar de cultuur leeft ook binnen in ons.

De heteroseksuele dubbele moraal

Centraal element in vrijwel alle seksuele culturen is de zogenoemde heteroseksuele dubbele moraal. Deze moraal, het is velen van u bekend, is het geheel aan normatieve opvattingen over wat gepast seksueel gedrag is voor vrouwen versus mannen. De heteroseksuele dubbele moraal bestaat uit stereotiepe voorstellingen van vrouwelijke en mannelijke seksualiteit die, het blijft verbazing wekken, als radicaal tegengesteld worden gezien. Dit heet dichotomisch denken. Als ik heel kort door de bocht ga, zeg ik dat de dubbele moraal er op neerkomt dat mannen het moeten want niet anders kunnen, maar dat vrouwen het niet mogen en ook niet zo nodig hoeven. In iets academischer bewoordingen betoog ik dat, in het heteroseksuele paradigma, seksueel verlangen te boek staat als actief en mannelijk en het verleidelijke, passieve object van dat verlangen als vrouwelijk. Mannen zijn typisch 'seksueel', vrouwen 'sexy'. Traditioneel wordt de vrouwelijke seksualiteit beschouwd met grote ambivalentie, een dubbelheid op zich, plastisch verwoord in het zogenaamde hoer-madonna onderscheid. Enerzijds vertegenwoordigen vrouwen de ultieme seksuele aantrekkelijkheid, anderzijds worden ze beknot in seksueel gedrag en initiatief.

In de westerse wereld was het voor de opkomst van de bourgeoisie in de 18e eeuw al helemaal niet de bedoeling dat echtgenotes, de madonna's dus, plezier zouden beleven aan seks; het zou de controle van mannen over het nageslacht maar bedreigen, zogenaamde vaderschapsonzekerheid met zich meebrengen. Het culturele residu daarvan is een opvatting van 'goede' vrouwelijke seksualiteit als fundamenteel terughoudend, dienstbaar en kwetsbaar. Die opvattingen sluiten naadloos aan bij de eigenschappen die verder ook met 'normale' en gezonde vrouwelijkheid worden geassocieerd, zoals bescheidenheid en zorgzaamheid. Van mannen wordt verwacht dat ze assertief en zakelijk zijn, prestatie leveren, respect afdwingen. In het echte leven verschillen vrouwen en mannen op al deze punten veel minder dan men ons vaak wil doen geloven, onder andere omdat de verschillen tussen vrouwen en mannen onderling zo groot zijn. Maar we worden niettemin continu gevoed met de gedachte dat de seksen essentieel van elkaar verschillen, zeker op het vlak van seksualiteit. Voeg daar nog aan toe het romantische ideaal (u weet wel, die prins op dat witte paard), kwesties als 'eer' en maagdelijkheid die vooral in de islamitische wereld spelen, en de notie van de commerciële seksualisering van vrouwen en meisjes en het onrealistische schoonheidsideaal, en je hebt een behoorlijk krachtige mix van culturele invloeden op die zogenaamd 'natuurlijke' vrouwelijke en mannelijke seksualiteit.

Vooruitblik

In wat volgt zal ik bespreken wat we weten over de mate waarin de seksualiteit van jongeren gendertypisch is en waarom. Het woord gendertypisch is een vertaling van het Engelse *gender typical*. Het verwijst naar de mate waarin iets in overeenstemming met genderstereotypen is. Ook zal ik soms de term 'genderseksnormativiteit' gebruiken, waarmee ik verwijs naar het geheel aan normatieve voorstellingen over gender en seksualiteit. De seksuele praktijk die conform die normen is, zal ik 'typische' of 'normatieve genderseks' noemen. U weet, wij wetenschappers zijn er goed in moeilijke termen te bedenken! Centrale focus van dit openbare college ligt bij de werking van genderseksnormativiteit op de seksuele ontwikkeling van jongeren. En niet alleen de seksuele ontwikkeling, want ik zal betogen dat de dubbele moraal werkt als een hefboom in de identiteitsontwikkeling in den brede, met verschillende effecten voor meisjes en jongens. Ik zal beweren dat jongeren zich

tegenwoordig seksueel ontwikkelen in een half veranderde wereld. Veel is veranderd, maar veel is ook als vanouds, of neigt zelfs naar super gendertypisch. Ik zal u vertellen wat we weten over gendertypie in adolescente seksualiteit. Ik zal bekijken waarom, ondanks alle veranderingen en diversiteit, typische genderseks toch ook hardnekkig is, niet in laatste instantie in de adolescentie. Ik ga te rade bij de sociologie en de sociale psychologie om te kijken welke mechanismen daar mogelijk een rol in spelen. Ik postuleer een belangrijke rol voor impliciete attituden en subtiele, automatische sociale processen. Ik hoop u gevoelig te maken voor diverse vormen van variabiliteit en diversiteit, waarbij wel gezegd moet dat ik me in de schets van een half veranderde wereld voornamelijk op Nederland richt. Uiteraard sluit ik af met een korte blik op het onderzoek dat ik hoop te gaan doen op dit terrein. Maar eerst zal ik u vertellen waarom dat allemaal relevant zou zijn. Dat is omdat er veel aanwijzingen zijn dat een dubbele moraal ongezond is.

Dubbele moraal schaadt de gezondheid

Vanwege de ambivalentie over vrouwelijke seksualiteit, ondervinden vrouwen en meisjes de grootste nadelen van de dubbele moraal. De risico's van reputatieschade en van seksueel geweld overstijgen hun mannelijk equivalenten sterk. Alleen al het omgaan met de dreiging daarvan trekt een wissel op het welzijn van vrouwen. Onderzoek laat verder zien dat vrouwen en meisjes die zich veel gelegen laten liggen aan de dubbele moraal en het schoonheidsideaal zichzelf op allerlei manieren tekort doen[1]. Ze voelen meer schuld en schaamte over seksualiteit en zijn onzekerder over hun eigen lichaam. Dat doet afbreuk aan hun seksuele zelfwaardering en seksueel plezier en resulteert in ambivalentie en vermijding. Dat wordt ook wel een negatieve seksuele identiteit genoemd. Vrouwen en meisjes die sterker geloven in de dubbele moraal stellen zich tijdens socioseksuele interacties passiever op, hebben minder kennis over seks en meer moeite om over seksualiteit te communiceren met hun partners. Ook weten ze zich minder goed te beschermen tegen grensoverschrijding en zijn ze minder effectief in het bewerkstelligen van condoomgebruik. Traditionele normen voor vrouwelijke seksualiteit staan haaks op wat we socioseksuele competentie zijn gaan noemen.

De dubbele moraal is daarmee sterk van invloed op de machtsdynamiek binnen heteroseksuele relaties, feitelijk hét recept voor fundamentele ongelijkwaardigheid. De dubbele moraal brengt mannen er toe hun seksuele verlangen op te blazen, vrouwen om het te minimaliseren. Onderzoek laat sekseverschillen zien in de mentale processen waarmee seksuele informatie verwerkt wordt[2]. Bij vrouwen lijkt sprake van een systematische afzwakking van hun seksuele respons: onbewuste mentale arbeid om maar te voldoen aan de norm van seksuele bescheidenheid. Ook fnuikend is dat het romantische script een vriendschapsscript in de weg staat. Het biedt weinig ruimte aan wederzijdsheid, openheid en gedeelde verantwoordelijkheid. De dubbele moraal en de romantische illusie misleiden vrouwen tot de verwachting van blijvende intense emoties en mannen tot een evenmin haalbare hoop op blijvende seksuele passie. Onderzoek naar relatiesatisfactie laat zien dat heterokoppels waarin beide partners sterk gendertraditioneel zijn, het minst tevreden zijn met hun relatie. De kloof tussen hun wel zeer diverse verlangens is moeilijk overbrugbaar. Volgen we de beschikbare evidentie dan moeten we erkennen, dat strikte toewijding aan traditionele genderrollen zowel de relationele als de seksuele gezondheid geen goed doet[3].

Dubbele moraal als hefboom in de adolescente identiteitsontwikkeling

Tijdens de adolescentie lijken de effecten van de dubbele moraal op seksualiteitsbeleving en seksuele gezondheid extra groot. En ze beperken zich niet tot seksuele gezondheid alleen. De dubbele moraal werkt ook in op de algemene identiteitsontwikkeling. In de adolescentie, als de hormonen spreekwoordelijk gieren, is seksualiteit fundamenteel verweven met de manier waarop jongeren zichzelf beleven en hoe ze in de wereld staan. Het is tevens de periode waarin het vinden van een balans tussen autonomie en verbondenheid de primaire ontwikkeltaak vormt[4]. De intieme relaties die in de adolescentie worden aangegaan zijn het oefenterrein voor het vinden van die balans. Een evenwichtig verloop is van belang want adolescente romantische relaties worden verondersteld de blauwdruk te vormen voor volwassen relaties. Adolescente seksuali-

---

[1] Zie bijvoorbeeld Crawford, M., & Popp, D. (2003). Sexual double standards: A review and methodological critique of two decades of research. *Journal of Sex Research, 40*, 13–26; Greene, K. & Faulkner, S.L. (2005). Gender, belief in the sexual double standard, and sexual talk in heterosexual dating relationships. *Sex Roles, 53*, 239-251; Sanchez, D.T., Crocker, J., & Boike, K.R. (2005). Doing Gender in the Bedroom: Investing in Gender Norms and the Sexual Experience. *Personality and Social Psychology Bulletin, 31*, 1445-1455; Sanchez, D.T., Kiefer, A.K., & Ybarra, O. (2006). Sexual submissiveness in women: costs for sexual autonomy and arousal. *Personality and Social Psychology Bulletin, 32,* 512-524; Tolman, D.L. (1999). Femininity as a barrier to positive sexual health for adolescent girls. *Journal of the American Medical Women's Association, 54*, 133-138.

[2] Zie bijvoorbeeld Gillath, O., Mikulincer, M., Birnbaum, G. E., & Shaver, P. R. (2007).Does subliminal exposure to sexual stimuli have the same effect for men and women? *Journal of Sex Research, 44*, 111–121; Laan, E., van Stegeren, A., Scholte, S., & van Lunsen, R. (2007). Genderverschillen en- overeenkomsten in de seksuele respons. *Tijdschrift voor Seksuologie, 31*, 113–118.

[3] Zie bijvoorbeeld DiDonato, M.D. & Berenbaum, S.A. (2011). The benefits and drawbacks of gendertyping: how different dimensions are related to psychological adjustment. *Archives of Sexual Behavior, 40*, 457-463; Rudman, L.A. & Glick, P. (2010). *The Social Psychology of Gender. How Power and Intimacy Shape Gender Relations*. New York/London: The Guilford Press.

[4] Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. NY: Norton.

teit fungeert dus als een hefboom naar de ontwikkeling van identiteit én intimiteit. En wil dus, onder dubbele moraal, wel eens de verkeerde kant op heffen.

Laten we eerst kijken hoe dat voor jongens het geval is. De dubbele moraal legt een zwaar mandaat bij jongens, een dwang om niets minder dan 'echte' heteroseksuele masculiniteit te ontwikkelen. Dat mandaat is wellicht minder ambivalent en kritisch dan dat voor meisjes, maar stelt niettemin eisen waar niet gemakkelijk aan voldaan kan worden. Bovendien beperkt de norm van masculiniteit de ontwikkeling van emotionaliteit, openheid en responsiviteit. Dat trekt niet alleen een wissel op romantische relaties, maar ook op relaties met vrienden[5]. De heteroseksuele dubbele moraal werpt barrières op in de ontwikkeling van het vermogen tot verbondenheid bij jongens. Waar masculiniteit machismo wordt, is het bovendien geassocieerd met agressie en risicogedrag, beide zeker ook op het vlak van seksualiteit.

Bij meisjes lijkt de dubbele moraal echter juist de ontwikkeling van autonomie in de weg te staan. De dubbele moraal zit meisjes dwars bij de ontwikkeling van assertiviteit en subjectiviteit. Seksuele subjectiviteit verwijst naar de ervaring van jezelf als seksueel wezen, een wezen dat recht heeft op seksueel plezier en seksuele veiligheid, dat seksuele keuzes maakt en mag maken. Seksuele subjectiviteit wordt wel gezien als voorwaardelijk voor gevoelens van zelfbeschikking en eigenwaarde, als de kern van het gevoel dat je iets mag, en rechten hebt. Het is wel gezegd dat seksueel verlangen werkt als een kompas voor keuzes op het terrein van relaties en zelfverwerkelijking, voor de ontwikkeling van contact met jezelf en met anderen[6]. Als dat verlangen gecompromitteerd wordt (en dat doet de dubbele moraal), wordt het kompas verstoord.

Objectiveringstheorie

Daarbij staan niet alleen seksueel genot, autonomie en gezondheid op het spel, het gaat om niet minder dan het algemene vermogen om handelend op te treden in de wereld. Dat is althans wat de objectiveringstheorie beweert en waar ook empirische evidentie voor is. De dubbele moraal nodigt meisjes vooral uit hun objectkant te ontwikkelen, daar worden ze op beoordeeld, daar worden ze op afgerekend. Sterk zelf-objectiverende meisjes beleven hun lichaam eerder als iets waar iets mee gedaan wordt dan als iets dat iets doet. Initiatief en controle worden uit handen gegeven. Legio studies kunnen aangehaald worden om te laten zien dat zelfobjectivering sporen nalaat in de zelfachting van meisjes, hun emotionele welzijn en geestelijke gezondheid, hun cognitieve vermogens, hun sport-, school- en beroepsprestaties en hun professionele ambities[7]. Experimenten laten zien dat ook volwassen vrouwen intellectueel minder presteren als ze vlak tevoren op hun uiterlijk zijn aangesproken[8]. Ook het romantische ideaal doet weer een duit in het zakje. Vrouwen die hun romantische partners op onbewust niveau sterker blijken te associëren met heldendom en ridderlijkheid, ja die prins op dat witte paard, zijn terughoudender in hun professionele ambities en in de financiële doelen die ze zichzelf stellen[9]. Dit wordt *the glass slipper effect* genoemd, het effect van de glazen muil. Combineert u dat in gedachten even met dat glazen plafond, en u begrijpt hoe lastig het voor vrouwen kan zijn hun professionele vleugels uit te slaan.

Maar ja, ik hoor u denken: 'Ridderlijkheid?! In 2011-bijna-2012?' Uw verwondering is terecht. Er hebben zich grote verschuivingen voorgedaan in onze gedachten over hoe de dingen horen te zijn, niet in laatste instantie in dat zeer fundamentele systeem van genderseksnormativiteit. Voordat ik daarop door ga, wil ik nog even benadrukken dat het zojuist geschetste beeld over de negatieve invloeden van een dubbele moraal wel een enigszins eenzijdig beeld is. Ten eerste is het principieel zo dat conformeren aan normen ook intrinsiek prettig kan zijn, het levert interne consistentie op, de wereld 'klopt'[10]. Goedkeuring en waardering zijn je deel en je vermijdt verbaasde blikken, hoon of woede. Niemand kijkt raar op als jongens zich vooral seksueel en meisjes zich vooral sexy presenteren. Conformeren aan die norm is dus ook comfortabel. Verder zijn er beslist nog veel mitsen en maren aan de negatieve consequenties van seksuele objectivering. Onderzoek op dit terrein is in volle gang[11]. Er is sprake van vele mediërende factoren en buffers. Een warm emotioneel klimaat in het gezin van herkomst is bijvoorbeeld een buffer tegen allerlei negatieve invloeden. Ook dreigende reputatieschade kan gebufferd worden, bijvoorbeeld door een veilige en open moraal binnen de directe vriendenkring[12]. Per definitie is het intrapsychische script dat individuen hanteren

---

[5] Marshall, T.C. (2010). Gender, peer relations, and intimate relationships. In: Chrisler, JC. and McCreary, DR. eds. *Handbook of Gender Research in Psychology*. New York, NY : Springer (Volume 2: Gender Research in Social and Applied Psychology, Part 4): 281- 310.

[6] Tolman, D. (2002). *Dilemmas of desire: Teenage girls talk about sexuality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

[7] American Psychological Association, Task Force on the Sexualization of Girls. (2007). *Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls*. Washington: American Psychological Association.

[8] Fredrickson, B. L., Roberts,T., Noll, S. M., Quinn, D. M., & Twenge, J.M. (1998).That swimsuit becomes you: Sex differences in self-objectification, restrained eating, and math performance. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*, 269-284.

[9] Rudman, L.A. & Heppen, J.B. (2003). Implicit Romantic Fantasies and Women's Interest in Personal Power: A Glass Slipper Effect? *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*, 1357-1370.

[10] Christensen, P. N., Rothgerber, H., Wood, W. and Matz, D.C. (2004). Social Norms and Identity Relevance: A Motivational Approach to Normative Behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*, 1295-1309.

[11] Moradi, B. & Huang, Y-P (2008). Objectification theory and psychology of women: a decade of advances and future directions. *Psychology of Women Quarterly, 32*, 377–398.

[12] Lyons, H., Giordano, P.C., Manning, W.D., & Longmore, M.A. (2011). Identity, peer relations, and adolescent girls' sexual behaviour: an exploration of the contemporary double standard. *Journal of sex research, 48*, 437-449.

altijd in minstens enige mate een bewerking van de culturele scripts, een adaptatie aan iemands specifieke mogelijkheden en situatie.

Maar deze diversiteit wordt in de literatuur lang niet altijd zichtbaar. Onderzoek onder de vlag van de objectiveringstheorie of de negatieve invloed van de dubbele moraal op adolescenten is vaak eenzijdig gericht op meisjes als slachtoffer. Als het thema seksualiteit gekoppeld wordt aan vrouwen gaat het sowieso snel over kwetsbaarheid en schadelijkheid. Ook onderzoek naar de seksualiteit van jongeren is vaak gedreven door de gedachte dat seks slecht is voor ze. We weten daarmee nog veel te weinig over de voorwaarden waaronder dat niet het geval is. Het wordt steeds belangrijker oog te hebben voor diversiteit, zeker nu normatieve veranderingen zich zo duidelijk lijken af te tekenen.

Een half veranderde wereld

Mijn standpunt is dat we in een half veranderde wereld [13] leven, niet in laatste instantie wat normatieve genderseks betreft. Oude wetmatigheden kalven af, de moraal is minder rechtlijnig of eenduidig. Dat is wat ik bedoel met een *moderne* seksuele moraal. Maar nieuwe ideeën en praktijken zijn nog aarzelend, vaak fragmentarisch, niet zelden tegenstrijdig en soms ronduit ouderwets.

Bij oppervlakkige beschouwing lijkt het de 'alles-is-anders-show'. Alternatieve ideologieën worden openlijk aangehangen en alternatieve scripts in praktijk gebracht. Meisjes initiëren meer dan vroeger, en eisen veel meer op. We zien meiden die op seksueel vlak actiever, openlijker en assertiever zijn dan een eerdere generatie voor mogelijk hield. Seks met andere meiden lijkt daarbij steeds vaker een optie. Een recent onderzoek vond dat twee op de drie meisjes op enig moment hun heteroseksualiteit betwijfelen[14]. Onlangs zagen we in Nederland onder de volwassen populatie ook al een verveelvuldiging van lesbische gevoelens en gedrag in vergelijking met gegevens van 20 jaar geleden[15]. Onder homomannen was zo'n verschuiving veel minder aan de hand. Niettemin doen ook sommige groepen jongens in toenemende mate aan *gender bending.* Jongeren experimenteren met seksuele rollen en seksuele voorkeuren, de term flexiseksueel wordt gebezigd. Er is geen sprake meer van hegemonie van één bepaalde ideologie of van één enkel systeem van normen en waarden.

Opvallend is dat de seksuele norm voor jongens ook meer dubbel lijkt te worden: er wordt nog steeds verwacht dat ze seksueel competent zijn, maar macho gedrag wordt steeds minder gewaardeerd. Jongens moeten nu ook invoelend en voorzichtig zijn, geen grenzen overschrijden, verantwoordelijk zijn. Tegelijkertijd is er zorg over de maatschappelijke positie van jongens. Jongens zijn de nieuwe meisjes, wordt wel gezegd. Hun achterstanden in onderwijs, op de arbeidsmarkt en qua gezondheid groeien. Wat maatschappelijke participatie betreft, blijven vooral jongens uit etnische minderheden achter. Dat alles is hier relevant omdat mannen en jongens, als ze in de verdrukking dreigen te komen, eerder terug zouden kunnen grijpen op traditioneel masculien gedrag. Seksueel agressief gedrag is bijvoorbeeld niet zelden een vorm van acting-out van gevoelens van achterstelling en discriminatie. Waar de financiële en sociale positie van mannen onder druk staat, is de mannelijkheidnorm in het geding. Bij jongens kan dat zogenaamde sekserolstress opleveren, omdat ze er niet in slagen te voldoen aan de norm van mannelijke dominantie[16]. Dan kunnen jongens er naar neigen het oude machismo weer even op te poetsen. Juist vanwege alle sociale veranderingen, zou er dus juist wel eens teruggegrepen kunnen worden op traditionaliteit in het socioseksuele verkeer. In onze half veranderde wereld is sprake van een wankel evenwicht tussen moderniteit en traditionaliteit.

Hoe gendertypisch is de seksualiteit van jongeren?

Wat weten we eigenlijk over de mate waarin de seksualiteit van jongeren gendertypisch is?

Van over de hele wereld bereiken ons publicaties die laten zien dat groepen jongeren op uiteenlopende manieren van de traditionele scripts afwijken, maar dat een meerderheid ze onverkort hanteert[17]. In Nederland vinden we die aanwijzingen in de resultaten van grootschalige, representatieve surveyonderzoeken zoals Seks onder je 25e dat momenteel voor de tweede keer wordt uitgevoerd (en ik moet me nog even baseren op de gegevens uit 2005[18], maar heb reden om aan te nemen dat de nieuwe resultaten niet radicaal anders zullen zijn). Uit dit onderzoek blijkt om te beginnen dat gevoelens van onzekerheid, schuld en schaamte over seksualiteit bij meisjes geenszins verdwenen zijn. Meisjes zijn nog steeds minder assertief dan jongens, nemen minder vaak het initiatief. Meisjes worden relatief vaak tot seks overgehaald door jongens en beleven vooral de eerste keer ook vaker negatief. Ook in het onder-

---

[13] Vrij naar Orenstein, P. (2000). *Flux: Women on sex, work, love, kids, and life in a half-changed world*. New York: Anchor Books

[14] Morgan, E.M. & Thompson, E.M. (2011). Processes of sexual orientation questioning among heterosexual women. *Journal of Sex Research, 48*, 16-28.

[15] Kuyper, L. & Vanwesenbeeck, I. (2009). High Levels of Same-Sex Experiences in the Netherlands: Prevalences of Same-Sex Experiences in Historical and International Perspective. *Journal of Homosexuality, 56*, 993-1010.

[16] Vennix, P. & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seksualiteit en relaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders*. RNG-studies nr.8. Delft: Eburon.

[17] Zie bijvoorbeeld Allen, L. (2003). Girls want sex, boys want love: Resisting dominant discourses of (hetero)sexuality. *Sexualities, 6*(2), 215-236; Eaton, A.A. & Rose, S. (2011). Has Dating Become More Egalitarian? A 35 Year Review Using Sex Roles. *Sex Roles*, DOI 10.1007/s11199-011-9957-9; Ferrero Camoletto, R. (2011). Sexual beginners: accounting for first sexual intercourse in Italian young people's heterosexual biographies. Sex Education, 11, 315-325.

[18] Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J. & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e. seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. RNG-studies nr.7. Delft: Eburon.

scheid tussen relatiegerichte versus lustgerichte motieven voor seks ligt de verdeling in traditionele richting. U weet allemaal hoe dat dan is. In heteroseks ligt de algehele orkestratie nog vaak bij de jongen. Meisjes stellen de grenzen, trekken als het ware de contouren, maar de jongens kleuren in, en blijven jammer genoeg nog steeds niet altijd mooi binnen de lijntjes. Onverminderd laat het grootste sekseverschil zich zien bij ervaringen met seksuele dwang en geweld. In 2005 zei 18% van de meisjes tussen 12 en 25 jaar ooit gedwongen te zijn, bij jongens was dat 4%. Nog zo'n toch wel schrijnend getal is dat één op tien meisjes minstens regelmatig pijn bij seks rapporteert. Pijnklachten kunnen vele oorzaken hebben, het feit dat meisjes heteroseksuele contacten nog steeds relatief weinig naar hun hand kunnen zetten is er daar beslist één van.

Enerzijds zien we dus, in onze half veranderde wereld, meisjesemancipatie onmiskenbaar plaatsgrijpen. Op allerlei vlakken worden meisjes mondiger en laten ze minder met zich sollen. Meiden plegen zelfs een dubieuze inhaalslag op het terrein van criminaliteit. Productiever zijn de voorlopers die wereldwijd strijden voor seksuele en reproductieve rechten van jongeren. Anderzijds blijkt de vormgeving van gelijkwaardigheid in heteroseksualiteit uitermate lastig. De traditionele dubbele moraal laat zich nog flink gelden. Hij dringt zich ook onverminderd, misschien zelfs toenemend, op aan jongeren, in videoclips, op het internet, in reclame. Maar de hardnekkigheid van een traditionele rolverdeling zou ook wel eens te maken kunnen hebben juist met die adolescente leeftijdsfase en juist met het feit dat het om seksualiteit gaat.

Adolescente (hetero)seks bij uitstek normatief?

Want sociale druk tot conformiteit is bij uitstek in de adolescentie groot. Een kritisch denkvermogen ten aanzien van normativiteit is nog onderontwikkeld. In het bijzonder adolescenten zo tussen de 13 en 17 jaar zijn gevoelig voor groepsdruk en de oordelen van anderen[19]. Voor jongens kan de dwang door leeftijdsgenoten om seksueel stoer te doen enorm zijn. Het tonen van mannelijkheid is voor jongens bij uitstek aan heteroseksueel presteren gekoppeld. Meisjes werpen zich, daartoe ruimschoots uitgenodigd door media en commercie maar eveneens onder grote onderlinge groepsdruk, op het uiterlijk en de *sexyness*. Het kan juist in de adolescentie heel prettig zijn aan een dergelijke normatieve rolverdeling vast te houden, normatieve 'gender te doen'. Als nieuwkomers in de seksuele arena zijn adolescenten relatief onervaren, alles is onbekend en spannend, seks is een hogedrukpan van verlangens en angsten. Enig houvast, een richtlijn over hoe je te gedragen, is dan welkom. Op allerlei vlak blijkt gedrag sterker stereotiep en normconform als situaties nieuw en onzeker zijn[20]. Als je een normatieve handleiding volgt valt angst beter te maskeren, onwetendheid te verbloemen, ervarenheid te veinzen. Onderlinge afstemming is bovendien simpeler. Voor iedereen is het wél zo gemakkelijk als spannende seksuele interacties beantwoorden aan een gedeelde, stereotype verwachting.

Dat zou voor heteroseksuele interacties bovendien wel eens bij uitstek het geval kunnen zijn. Heteroseksualiteit brengt namelijk gender heel sterk op de voorgrond. Sekse dringt zich onvermijdelijk op in seks, het denken over jezelf als vrouw of man wordt automatisch geactiveerd. En de sociale psychologie leert ons dat gendertypisch gedrag bij uitstek in dergelijke situaties voor de hand ligt[21]. Laboratoriumonderzoek toont aan dat mensen in contexten die kunstmatig geseksualiseerd zijn (met behulp van seksuele woorden en beelden) zichzelf sterker genderstereotiep beoordelen en zich ook als zodanig gedragen: mannen worden agressiever, vrouwen worden minder assertief[22]. Typisch meisjesachtig of jongensachtig gedrag zou dus wel eens bij uitstek waarschijnlijk kunnen zijn als heteroseksuele adolescenten hun eerste seksuele relaties aangaan, zeker als verliefdheid de situatie nog extra spannend maakt.

Recapitulerend stel ik dus vast dat de dubbele moraal nog op vele punten herkenbaar is in de seksualiteit van jongeren, vooral in de heteroseksuele contacten, en dat dat om verschillende redenen goed verklaarbaar is. Maar de vreemde situatie doet zich voor, dat als expliciet aan jongeren wordt gevraagd in hoeverre zij de dubbele moraal onderschrijven, hun antwoorden met die realiteit eigenlijk niet kloppen. Er is in de data wel enige indicatie dat seksueel actieve meisjes beslist nog wel op afkeuring kunnen rekenen, zeker van jongens met een niet-westerse achtergrond. Maar veel jongeren ontkennen desgevraagd dat zij voor meisjes en jongens verschillende normen aanleggen op het terrein van seksualiteit. Met zelfrapportage komen we kennelijk niet tot de kern van de zaak. Mijn veronderstelling is dat dit komt omdat onbewuste, automatische processen wel eens van groter belang zouden kunnen zijn dan bewuste processen.

Impliciete attituden

Er is een grote stroming in de sociale psychologie die benadrukt dat we sociale processen onvoldoende kunnen kennen als we alleen naar cognities kijken, naar meningen en opvattingen die mensen bewust rapporteren. Benadrukt wordt dat de werking van moraal en stereotypen zich juist voor een belangrijk deel op onbewust niveau afspeelt. Ver-

---

[19] Westenberg, P.M. (2008). *De jeugd van tegenwoordig!* [Diësoratie bij de 433e dies natalis.] Leiden: Universiteit Leiden.

[20] Deaux, K., & Major, B. (1987). Putting gender into context: An interactive model of gender-related behavior. *Psychological Review, 94*, 369-389.

[21] Diekman, A.B. (2007). Negotiating the double bind: Interpersonal and instrumental evaluations of dominance. *Sex Roles, 22,* 551-61.

[22] Mussweiler, T. & Förster, J. (2000). The sex-aggression link: A perception behaviour dissociation. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*, 507-520.

ondersteld wordt dat er in de hoofden van mensen steeds automatische associaties plaatsvinden op basis van in de vroege jeugd aangelegde verbindingen in het brein[23]. Dat worden impliciete attituden genoemd. In het laboratorium kunnen impliciete attituden en automatische associaties gemeten worden met behulp van reactietijden en in verband gebracht worden met allerlei uitkomsten op cognitief en gedragsmatig vlak. Deze methode lijkt vooral nuttig bij attituden die niet sociaal wenselijk zijn en die mensen dus liever niet rapporteren. Zo geven mensen niet graag meer toe dat ze racistische attituden hebben, maar met behulp van impliciete associatietesten kunnen die bij veel mensen nog wel degelijk gemeten worden. Ik vermoed dat zoiets ook bij de heteroseksuele dubbele moraal het geval zou kunnen zijn. En dat daarom de wereld ook op het vlak van seksualiteit en ook onder de nieuwe generaties seksueel actieven, nog maar half veranderd is.

Hoe werken die impliciete attituden dan? Hoe gaan die automatische processen in hun werk? De gedachte is dat datgene wat conform stereotypen is, zichzelf steeds recyclet in dagelijkse interactie tussen mensen. Mensen dragen onbewust normen uit, het zogenaamde *norm sending*, en wekken wederzijds verwachtingen waaraan ze vervolgens wederzijds voldoen. Stereotypen werken als een *selffulfilling prophecy.* Ze bevestigen zichzelf steeds omdat gedrag dat er mee overeenstemt vanzelfsprekender is, eerder wordt gezien door anderen, gemakkelijker onthouden wordt, en meer serieus wordt genomen. Stereotypen zijn overdreven, maar omdat ze zichzelf bevestigen zijn ze deels ook accuraat. Ze blokkeren de weg naar alternatief gedrag. Dit is de microdynamiek waarmee, onder andere, de dubbele moraal haar effect sorteert en in stand blijft. De dubbele moraal fungeert als vliegwiel in een doorlopend sociaal proces van impliciete wederzijdse verwachtingen en het automatisch tegemoetkomen daaraan. Daarmee voltrekt zich, uiteraard tot op zekere hoogte, een continue realisering van datgene waarvan men denkt dat het zo hoort.

Sociale afstemming

Maar er is nog een reden waarom vragen naar meningen in een vragenlijst niet voldoende inzicht biedt in deze subtiele sociale processen. Die processen zijn namelijk bij uitstek context-afhankelijk en dus variabel. We gedragen ons niet altijd en overal hetzelfde. We stemmen continu af op elkaar en op specifieke omstandigheden. Ik besprak zojuist al dat we ons stereotieper gedragen in situaties waarin gender sterker op de voorgrond staat, zoals in heteroseksualiteit het geval is. Maar we stemmen ook af op de groep waarin we verkeren of op de seksuele partner waar we verkering mee hebben. Er bestaat bijvoorbeeld een leuk experiment waarin vrouwen die verteld werd dat ze een charmante maar sterk traditionele man zouden gaan ontmoeten, zich in dat contact vervolgens ook sterker traditioneel vrouwelijk gingen gedragen[24]. Wie te hulp geschoten wordt, gaat zich ook automatisch hulpelozer gedragen. Evenzo is aangetoond, dat vrouwen met een seksueel actievere partner, zich zelf automatisch passiever gaan gedragen[25]. Dit wordt sociale afstemming genoemd: we stemmen steeds af op wat we denken dat onze partner of de situatie van ons verwacht.

In de publieke gezondheidswetenschappen op het terrein van seksualiteit is nog opvallend weinig gekeken naar de invloed van de partner. We willen waarschijnlijk meer dan terecht is, geloven in de continuïteit van persoonlijkheid (ongetwijfeld mede ingegeven door het nut daarvan voor de preventie). Maar onderzoek toont in toenemende mate aan dat 'het zelf' actief en dynamisch is, kameleontisch, dat we steeds veranderen in wisselwerking met de omgeving, steeds bij verschillende sociale gelegenheden onze keuze maken uit wat Cordelia Fine *'the giant wardrobe of self'* noemt[26]. Stereotype gedrag doet zich dus soms wel en soms niet voor, afhankelijk van individuele, interpersoonlijke en situationele verschillen. Het is een *'now you see it now you don't'* fenomeen. Ook op die manier is sprake van diversiteit. Het vliegwiel van de dubbele moraal, dat mensen met hun wederzijdse impliciete verwachtingen in alle sociale interactie steeds gaande houden en met behulp waarvan ze gedrag synchroniseren en de wereld om zich heen begrijpen, lijkt in de ene situatie harder te draaien dan in de andere. Dat besef is een ultiem argument tegen de zogenaamde onveranderlijkheid van genderverhoudingen, in seksualiteit of op andere terreinen. En die onveranderlijkheid wordt nou juist tegenwoordig weer steeds vaker gedebiteerd, nu we weer een toenemende interesse zien voor een biologische grondslag van sekseverschillen.

Biologie

Nu we het daar toch over hebben, is het wellicht aardig nog even aandacht te besteden aan de bio-adepten onder u. Want dacht u niet al lang 'waar blijft die biologie, waar blijven die hormonen en dat brein toch? Daar zijn toch de verschillen tussen vrouwen en mannen op seksueel vlak gevestigd? Geen wonder dat ze zich recyclen!' Uiteraard spelen biologische aspecten een grote rol, hoewel we nog verre van perfect inzicht hebben in wat en hoe precies. Voor de seksuologie, waar seksualiteit per definitie wordt gezien als een biopsychosociale aangelegenheid, ligt nog een fascinerend onderzoeksterrein open. Ook veel heden-

---

[23] Rudman, L.A., Phelan, J.E, & Heppen, J.B. (2007). Developmental sources of implicit attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1700-1712.
[24] Sinclair, S., Hardin, C.D., & Lowery, B.S. (2006). Self-stereotyping in the context of multiple social identities. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*, 529-543.
[25] Kiefer, A.K., & Sanchez, D.T. (2007). Scripting sexual passivity: A gender role perspective. *Personal Relationships, 14*, 269-290.
[26] Fine, C. (2010). *Delusions of Gender: How our minds, society, and neurosexism create difference*. London: Icon Books.

daagse ontwikkelingstheorieën benadrukken een dynamische interactie tussen de verschillende intra-individuele systemen en de sociale omgeving[27]. Het inzicht groeit dat in die interactie ook het biologische door de andere elementen beïnvloed kan worden. Het begint er op te lijken dat ook onze biologie continue in wording is, adaptief is aan onze sociale wereld, mede door cultuur en ervaringen wordt gevormd. Er zijn aanwijzingen dat dit voor het hormonale systeem aan hand is, voor het genetische systeem, en ook voor het brein. Zo blijkt bijvoorbeeld de ervaring van seksueel trauma in de jeugd van invloed op neurale structuren[28]. We hebben een sensitief en flexibel, een lerend brein, dat wordt neuroplasticiteit genoemd. De evidentie voor neuroplasticiteit laat zien dat er geen waterdichte schotten tussen beleving en omgeving zijn. Het biologische binnen en het culturele buiten staan in open verbinding met elkaar. Toch grijpen we graag naar biologische verklaringen, omdat sociale processen zo subtiel en onzichtbaar verlopen.

Onderzoeksagenda

Daarom ga ik de kans die mij nu met deze leerstoel wordt gegeven om juist die subtiele processen beter te bekijken, met beide handen en groot genoegen aangrijpen. Samen met studenten ben ik bezig met een ultieme poging om de meningen over de dubbele moraal bij jongeren toch ook nog met behulp van vragenlijsten in kaart te brengen. In de toekomst zullen we wellicht ook interviews doen om meer inzicht te krijgen in de onderdelen van dubbele moraal die meer of minder worden aangehangen. En natuurlijk zullen we, want daar gaat het uiteindelijk om, steeds bekijken hoe die meningen gerelateerd zijn aan normatieve genderseks, gendertypisch socioseksueel gedrag en aan gezondheid. Omdat het seksuele leven van jongeren zich tegenwoordig minstens zoveel afspeelt op internet als *in real-life*, moeten we beslist ook naar internetgedrag kijken. Een promotieonderzoek op dat terrein is al in volle gang en ik mag daar bij betrokken zijn.

Ik ben steeds vooral geïnteresseerd in verschillen tussen groepen, bijvoorbeeld groepen van verschillende leeftijd, opleidingsniveau of religiositeit. Er zijn aanwijzingen dat laagopgeleide jongens van niet-westerse achtergrond de dubbele moraal relatief sterk hanteren. Die demografische kenmerken verklaren op zich echter nog niet veel. Ik heb zojuist gesuggereerd dat gevoelens van uitsluiting en frustratie verklaringen zouden kunnen bieden. Ook kan verondersteld worden dat onderlinge dwang, sociale controle en onbewuste afstemmingsprocessen een rol spelen. Als een peergroep eenzijdig is samengesteld, ligt afstemming op de gedeelde norm eens te meer voor de hand. Gelijkgestemde peergroepen houden als het ware continu gezamenlijk de ballen in de lucht, in dit geval van een normatief seksgendersysteem. Ik hoop meer te weten te komen over de variabiliteit in typisch meisjes- en jongensgedrag afhankelijk van de aard en samenstelling van de groep waarin men verkeert. Ook wil ik kijken naar de invloed van specifieke partners. Zien we ander gedrag afhankelijk van de veronderstelde verwachtingen van de partner, van vertrouwdheid met de partner? Maakt de mate van verliefdheid uit voor de gendertypie van socioseksueel gedrag? Ik wil beter inzicht krijgen in de mate waarin uiteenlopende omstandigheden de socioseksuele dynamiek beïnvloeden.

Ook uitermate interessant is om te kijken naar verschillen naar seksuele voorkeur. Zoals gezegd zal in het bijzonder heteroseksualiteit aanleiding geven tot typische genderseks. Is de dynamiek in homo- en lesborelaties inderdaad anders en biedt dat voordelen op het vlak van seksuele autonomie en, uiteindelijk, gezondheid? Ik vermoed dat er van homo- en lesborelaties te leren valt hoe er genavigeerd kan worden in jeugdige romantische relaties als er niet specifiek sterk op genderscripts gevaren wordt. Bij andere groepen zou er juist weer relatief sterk sprake kunnen zijn van navigatie op genderscripts. Zo hoop ik samen met collega's van GGzE te bekijken hoe het zit bij normaalbegaafde jongeren met een vorm van autisme. Wellicht wordt door hen een relatief rigide dubbele moraal aangehangen, niet bevorderlijk in het toch al moeizame socioseksuele verkeer.

Met mijn collega's bij Rutgers WPF ga ik verder natuurlijk door met ons werk in Afrikaanse en Aziatische landen. Daar benaderen we de seksualiteit van jongeren ook vanuit een breder, maatschappelijk ontwikkelingsperspectief. De relatief slechte omstandigheden in niet-westerse, zuidelijke landen in termen van wetgeving, economie, scholing en gezondheidszorg laten uiteraard hun invloed gelden op de seksualiteit van jongeren. Het lijkt er vaak op dat gendernormen scherper liggen dan bij ons, hoewel we altijd voorzichtig moeten zijn met dergelijke generalisaties. In de ontwikkelende landen speelt de heteroseksuele dubbele moraal niettemin ook een overduidelijk grote rol in de machtsverhoudingen tussen de seksen, in het wijdverbreide seksueel geweld, in de maatschappelijke achterstelling van vrouwen en meisjes, en in de gebrekkigheid van de seksuele en reproductieve gezondheidszorg, zeker voor jonge mensen. De seksuele *empowerment* van jonge meiden lijkt sterk verweven met sociale verandering en maatschappelijke ontwikkeling in den brede. We leggen ons er bij Rutgers WPF op toe om, samen met onze partners hier en ter plekke, toenemend inzicht in dat complexe geheel te krijgen.

Het overkoepelende streven is om meer inzicht te krijgen in de subtiele sociale processen die ten grondslag liggen aan diversiteit in het socioseksueel verkeren van

[27] Siegler, R., DeLoache, J., & Eisenberg, N. (2006). *How Children Develop* (2nd ed.). New York: Worth.
[28] Noll, J. G. (2008). Sexual abuse of children: Unique in its effects on development? *Child Abuse & Neglect, 32*, 603–605.

jonge mensen, en in de daaraan verbonden consequenties in termen van gezondheid. Waarom? Omdat ik ervan overtuigd ben dat dergelijk inzicht bevorderlijk is voor het besef dat seksualiteit niet een gebeiteld gegeven is, maar dat we het voortdurend 'met zijn allen' aan het vormgeven en in praktijk aan het brengen zijn. En dat besef kan nonconformiteit aanmoedigen, zelfbeschikking stimuleren en communicatie en gelijkwaardigheid bevorderen. Niets is fnuikender voor seksualiteit dan de gedachte dat het zó hoort en niet anders!

De oratie werd op 22 november 2011 uitgesproken door Ine Vanwesenbeeck, hoogleraar Seksuele ontwikkeling, diversiteit en gezondheid aan de faculteit Sociale Wetenschappen te Utrecht.